

BEYNƏLXALQ İNTEQRASIYA PROSESİNİN AZƏRBAYCANA TƏSİRİ

İLAHƏ ƏLİZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti, doktorant

E-mail: ibrahimova.ilaha@gmail.com

1. İnteqrasiya anlayışı və nəzəriyyələri

İnteqrasiya, tarixin əvvəlindən bəri mövcud olan, lakin qloballaşma prosesi ilə son illərdə daha da güclənən və beynəlxalq münasibətlərin vacib gündəliyinə çevirilən bir prosesdir. Çünki inteqrasiya milli dövlətlərin sərhədlərini aşan, milli iqtisadiyyatları, mədəniyyətləri, texnologiyaları və idarəetmə sistemlərini birləşdirən və qarşılıqlı asılılıq yaratmaqdadır.

Azərbaycan dilinə inteqrasiya olaraq tərcümə edilən latınca “integutio” kəliməsi fərqli hissələrin xüsusiyyətlərini itirmədən yeni bir bütünlük meydana gətirməsi deməkdir. İnteqrasiya, ümumi məqsədlərə daha asanlıqla çatmaq üçün birdən çox oxşar funksiya və strukturu birləşdirən, bir bütün olaraq hərəkət etmək qabiliyyəti və potensialı olan dövlətlərin, insan cəmiyyətlərinin, ictimai birliklərin və s. birlikdə davam etdirdikləri həmrəylik prosesidir. İctimai, siyasi, iqtisadi, elmi-texniki və sair subyektlərini ehtiva edən inteqrasiyanı beynəlxalq münasibətlərdə vahidlərin uyğunlaşdırılması və bütünləşdirilməsi, ortaq siyasi hakimiyyət və idarəetmə çərçivəsində ümumi siyasətlərin inkişaf etdirilərək tətbiq edilməsi kimi təsvir etmək olar.

İnteqrasiya anlayışının ilk olaraq nə vaxt ortaya çıxdığı ilə bağlı müxtəlif fikirlər ortaya atılmışdır. Bu mövzuda fərqli fərziyyələr olsa da bunları əsasən üç ana qrupda toplamaq mümkündür: Birinci fərziyyəyə görə, inteqrasiya tarixin başlangıcından bəri olan, lakin son illərdə daha da sürətlənən bir prosesdir. İkinci fərziyyəyə görə, qloballaşma, modernləşmə və kapitalizmin inkişafının zamanı ilə eyni vaxta rast gəlsə də son dövrdə daha da artışı göstərmişdir və nəhayət, üçüncü fərziyyəyə görə, müdaxiləçi kapitalist nizamının ləğvi ilə ortaya çıxmışdır.

Dünyada ilk inteqrasiya hərəkəti 1834-cü ildə Alman dövlətləri arasındakı Zollverein gömrük ittifaqı ilə başlamışdır [1, s.12]. Birinci Dünya müharibəsindən sonra 1920-ci ildə qurulan Millətlər Liqası ilk genişmiqyaslı, ictimai-iqtisadi beynəlxalq təşkilatdır. Ölkələr arasında yarana biləcək problemləri sülh yolu ilə həll etməyi hədəfləyən Beynəlxalq Daimi Ədalət Məhkəməsi (PCIJ) və bundan sonra qurulan Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (ILO) bugünkü Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsasını təşkil edir.

1929-cu ildə dünya iqtisadi böhranının başlamasın-

dan sonra istehsalın sürətlə aşağı düşməsi, işsizliyin artması və ölkələrin milli gəlir və məşğulluq səviyyələrində enişlərin qarşısını almaq üçün müdaxiləçi dövlət siyasəti həyata keçirildi. Bu çərçivədə ölkələr devalvasiya, yüksək tariflər, idxala kəmiyyət məhdudiyyəti, valyuta nəzarəti və ixrac subsidiyaları kimi idxalı məhdudlaşdıran və ixracı artıran siyasət tətbiq etməyə başladılar, lakin bütün bunlar ölkələr arasında ticarət müharibələrinə səbəb oldu və böhranın yayılmasında mühüm rol oynadı.

İkinci Dünya müharibəsinin sonunda, liberal beynəlxalq iqtisadi nizam qurmaq istəyən ölkələr 1944-cü ildə Bretton Vuds konfransında Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF) və Dünya Bankı (WB) qurulduqdan sonra 1945-ci ildə ölkələr arasındakı qarşıdurmanı aradan qaldırmaq və təhlükə yarada biləcək yeni bir müharibənin qarşısını almaq məqsədi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı təsis edildi. 1947-ci ildə isə dünya ticarətinin liberallaşdırılmasını və genişlənməsini təmin etmək üçün bir sıra ölkələr Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı (ITO) yaratmaq qərarına gəldilər. Lakin ITO-nun yaradılması cəhdi nəticəsiz qalınca 30 oktyabr 1947-ci ildə qərb ölkələri Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişi (GATT) imzaladılar.

1957-ci ildə Roma Müqaviləsi və altı ölkənin iştirakı ilə Avropa İqtisadi Birliyinin qurulması dünyanın bir çox bölgəsində regional iqtisadi inteqrasiya prosesini sürətləndirdi. İnteqrasiya hərəkətlərini daha sonra sərbəst ticarət zonasının təsis edilməsini nəzərdə tutan Latın Amerikasında Azad Ticarət Birliyi (LAFTA), Avropa Azad Ticarət Birliyi (EFTA), Şimali Atlantika Azad Ticarət Birliyi (NAFTA) kimi beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya təşkilatları izlədi.

İnteqrasiya həm rəqabət, həm də ölkələr arasında əməkdaşlığa imkan yaradan kompleks strukturdur. Dövlətlər arasındakı inteqrasiyanın üç əsas prosesi var: iqtisadi, siyasi və mədəni inteqrasiya prosesləri. Bütün proseslərin ümumi məqsəd və vəzifələrini Karl Deutsch aşağıdakı kimi təsnif etmişdir [2, s.404]:

- 1) Sülhü qorumaq;
- 2) Daha çox məqsədyönlü imkanlara çatmaq;
- 3) Konkret tapşırıqları yerinə yetirmək;
- 4) Yeni bir imic və şəxsiyyət qazanmaq.

“İnteqrasiyanı dünyada baş verən digər dövlətlər-arası sosial-iqtisadi və siyasi proseslərdən fərqlən-

dirən bir neçə mühüm faktor mövcuddur. Əvvəla, inteqrasiya qarşılıqlı iqtisadi asılılığın və əlaqələrin dövlətlər tərəfindən birgə idarəçiliyini, bütün regionun tələblərinə cavab verən vahid təsərrüfat sisteminin yaranmasını nəzərdə tutur; ikincisi, inteqrasiya nəticəsində bütün pul, xidmət, ticarət, mallar, istehsal münasibətləri və əmək resursları milli sədlərdən azad edilir; üçüncüsü, vahid regiondaxili bazar formalaşır və nəhayət, dördüncüsü, əməyin effektivliyi, əhalinin yaşayış şəraiti yüksəlir, istehsal münasibətləri və xidmət inkişaf edir” [3, s.166].

Bu gün böyük əhəmiyyət kəsb edən inteqrasiya prosesi inteqrasiya nəzəriyyələrinin əhəmiyyətini artırmışdır. İnteqrasiya anlayışı fərqli nəzəriyyə və yanaşmalar çərçivəsində araşdırılsa da, əsas diqqəti cəlb edən mövzu suverenlik məsələsidir. “Əslində beynəlxalq təşkilatlarda və ya çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq müqavilələrində (GATT və ÜTT) üzv ölkələr iqtisadi üstünlük əldə etmək üçün öz milli suverenliyini məhdudlaşdırırlar. Lakin, bununla belə, bu sövdələşmələrin həyata keçirilməsində, əsas olaraq üzv dövlətin öz razılığı ilə müəyyən məsələlərdə suverenlik hüququnu əməkdaşlıq kontekstində məhdudlaşdıracağı bir vəziyyət yaranır. Bir sözlə, ev sahibi olan ölkə digər səbəblərdən iqtisadi mənafeələrini və ya milli maraqlarını qorumaq məqsədilə sövdələşməni həyata keçirməyə bilər. Beləliklə, zərər gördüyünü iddia edən ölkə qarşılıqlılıq və ya strateji milli maraqlar zəminində digər ölkəyə verdiyi güzəştəndən imtina edər” [4, s.4-5].

Ölkələrin suverenliyi “əməkdaşlıq” ilə “inteqrasiya” anlayışı arasındakı fərqdə də özünü göstərir. Dövlətlərarası əməkdaşlıq dedikdə, milli dövlətlərin suverenliyi çərçivəsindəki əməkdaşlıq nəzərdə tutulur. Buna qarşı inteqrasiya milli dövlətlərin suverenliklərinin bir hissəsini inteqrasiya olan ölkələrə verilməsi nəzərdə tutulur [5, s.457-458]. Ancaq inteqrasiya ilə suverenliyin hansı dərəcədə hakimiyyətə verilə biləcəyi və hansı hallarda dövlətlərin maraqları ilə üst-üstə düşdüyünə cavab axtarmaq üçün müxtəlif fikirlər fərqli nəzəriyyələr kontekstində izah edilmişdir. Federalizm, funksionalizm, neofunksionalizm, hökumətlərarası əməkdaşlıq (inter-governmentalism), konstruktivizm kimi nəzəriyyələrin hər biri inteqrasiya məsələsinə fərqli perspektivlər irəli sürür.

Federalizm nəzəriyyəsinə görə, suveren dövlətlərin öz maraqlarını anarxik bir quruluşa yönəltməsidir-sə, sülh yalnız ən azı müəyyən dərəcədə dövlətlərin öz suverenliyini daha yüksək bir federal orqana təhvil verdiyi təqdirdə əldə edilə bilər. Funksionalizmə görə, cəmiyyətin rifahı və insan ehtiyaclarını qarşı-

lamaq prioritet məsələlərdir. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq yaxşılaşdırılsa, bu, bütün beynəlxalq sistemə yayılacaq və beləliklə, dövlətlərin milli suverenliyi üçün davamlı bir sülh əldə edilə bilər. Neo-funksionalizmə görə, dünyada müharibələrin əsas səbəbi siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlikdir. İqtisadi və sosial rifah sülhün vacib şərtidir. Beynəlxalq ticarətin artması ilə beynəlxalq əməkdaşlıq güclənəcək, nəticədə beynəlxalq təşkilatlar ortaya çıxacaq və beləliklə, ortaq maraqlara əsaslanan təşkilatların inkişafı müharibə ehtimalını zəiflədəcəkdir. Klassik realizmin Avropa inteqrasiyasına uyğunlaşdırılmış forması olan hökumətlərarası əməkdaşlıq nəzəriyyəsinə görə, Avropaya inteqrasiya və millətlərin bütövlüyü və suverenliyinin qorunması iki fərqli hadisə deyil, lakin bir-birini tamamlayır və dövlətlərin ümumi problemləri həll etmək üçün bir-birlərinə ehtiyacı var. Konstruktivizm nəzəriyyəsinin əsasını insanların ortaq dəyərləri və dünyanın ictimai bir struktur olduğu, beynəlxalq siyasi quruluşlarının ictimai olduğu vurğulanır.

2. İnteqrasiya formaları və zəruriyyəti

İnteqrasiya formaları qarşıya qoyulmuş məqsədlərə, əməkdaşlığın intensivliyinə, asılılıq dərəcəsinə, mənfəətin bölüşdürülmə dərəcəsinə və əməkdaşlıq edən bölmələrin sosial və siyasi homogenliyinə görə fərqlənir. “Amerika iqtisadçısı C.Saksa görə, dünya siyasi sisteminin müasir dəyişiklikləri kontekstində ciddi inteqrasiyaya meyilli olan dövlətlər qarşısında bir sıra tələblər qoyulmaqdadır. Bunlar siyasi mülkiyyətin, azad beynəlxalq ticarətin, valyutanın sərbəst dövriyyəsinin, korporativ mülkiyyətin mövcudluqlarının təmin edilməsindən və xarici investisiyalar üçün münbit şəraitin yaradılmasından və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara üzv olmaqdan ibarətdir” [6, s.59].

Ölkələrin iqtisadi inteqrasiyada iştirakına imkan yaradan səbəblər inkişaf səviyyələrinə görə dəyişir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi resurslarını birləşdirərək sənayeləşmə sürətini artırmağı hədəfləsələr də, inkişaf etmiş ölkələr inteqrasiya yolu ilə daxili bazarlarını genişləndirməyi hədəfləyirlər.

“Bu gün dünyada bir çox iqtisadi inteqrasiya hərəkətləri olsa da, inteqrasiya hərəkətləri üç əsas mərkəzdə toplanmışdır. Qərbi Avropadan başlayaraq bütün Avropanı əhatə edən Avropa İttifaqı (Aİ), ABŞ-nin üstünlük təşkil etdiyi Asiya-Sakit okeandan ABŞ-a və Çin və Rusiyaya qədər genişlənən Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlığı təşkilatı (APEC) və Şimali Amerikanı əhatə edən Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası (NAFTA)-dır.

Bunların ortaq nöqtəsi, inkişaf etmiş ölkələr arasında qurulan birliklər və ya inkişaf etmiş ölkələrin rəhbərlik etməsidir” [1, s.12].

İqtisadi inteqrasiyaya əsasən iki və ya daha çox ölkə arasındakı ticarətə maneə törədən müxtəlif məhdudiyətlərin ləğvi kimi baxıla bilər. İqtisadi inteqrasiyanın müxtəlif formaları arasında güzəştli ticarət sazişləri, azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, ümumi bazar, pul birliyi, daxili və xarici kapitalın qoyulmasını təşviq etmək, daha geniş bazarlara çıxış yolu ilə rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq, maliyyə bazarlarının inteqrasiyası, xarici texnologiya və investisiyalara sabit çıxışı təmin etmək və milli iqtisadi müstəqilliyin tamamilə məhv olduğu tam iqtisadi inteqrasiyanı saymaq olar. Bu mənada iqtisadi inteqrasiya qloballaşmanın təkəverici qüvvələrindən biridir. Beləliklə, qloballaşma tendensiyası ilə birlikdə ölkələr bu tendensiyanın yaratdığı gərgin rəqabətdən qorunmaq və dünya ilə inteqrasiya prosesini sürətləndirmək üçün müxtəlif dövrlərdə iqtisadi və siyasi inteqrasiya prosesinə qoşulmaq məcburiyyətində qaldılar.

3. Azərbaycanın beynəlxalq inteqrasiya yolunda atdığı addımlar

“Bu gün dünya yeni “inteqrasiya dalğasını” yaşayır. XXI yüzilliyin əvvəli inteqrasiya fenomeninin mahiyyətinə, suveren dövlətlərin inkişafına onun təsirinin öyrənilməsinə son dərəcə artan ictimai və elmi maraqla səciyyəlidir. Azərbaycanda da yaxın və uzaq əhatədə gedən sürətli inteqrasiya proseslərinin dərin təhlilinə, ölkəmizin milli təhlükəsizliyinə və perspektivlərinə, yeni geosiyasi reallıqda başlıca inkişaf vektorlarının seçiminə, Avropa və MDB ölkələri ilə dəyişən şəraitdə qarşılıqlı münasibətin və əməkdaşlığın optimal formatının müəyyənləşməsinə olan zərurət bu proseslərin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasının olmasını tələb edir. “Böyük Avropa”nın 2001-ci ildən tərkib hissəsi olan Azərbaycanda inteqrasiyanın milli strategiyasını - demokratik və hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, ümumi şəkildə deyilsə, ölkəmizlə Avropa arasında ümumi dəyərlərin, təmas nöqtələrinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. Buraya həmçinin Avropa və dünya ilə ümumi - iqtisadi, siyasi, elmi, informasiya, mədəniyyət, daxili və xarici təhlükəsizlik məkanlarının formalaşdırılması da bilavasitə daxildir” [7, s.9].

Müasir beynəlxalq inteqrasiya proseslərində iştirakın qlobal, regional və subregional təşkilat, qurum, struktur, layihə və s. iştirak etmə kimi müxtəlif is-

tiqamətləri, vasitələri və formaları vardır. Məhz buna görə, Azərbaycan təkə regionda deyil, eyni zamanda qlobal və subregional səviyyədə müxtəlif təşkilat və birliklər ilə inteqrasiyaya mühüm yer ayırır.

“Azərbaycan bazar iqtisadiyyatı istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi və dünya inteqrasiya prosesinə sıx cəlb olunmasında beynəlxalq təşkilatların rolundan istifadə etmək məqsədi ilə qısa müddət ərzində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT), İslam Konfransı Təşkilatı (İKT), Türk Dövlətləri Birliyi, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB), Beynəlxalq Valyuta Fondu, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Ümumdünya Bərpa və İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankının üzvü oldu, Parlamentlərarası İttifaq, Avropa Birliyi, Avropa Şurası, Avropa Parlamenti, NATO və b. beynəlxalq və regional qurumlarla qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratdı” [3, s.359].

Azərbaycan beynəlxalq birliyə inteqrasiya olmaq məqsədilə müstəqilliyin ilk illərində, yəni 1992-ci ildə qlobal təşkilat olan BMT-yə üzv olmuşdur. Azərbaycanın BMT-yə üzv olması BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqları ilə bağlı 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrini qəbul etməsinə imkan yaratmışdır. Bu qətnamələrdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığının zəruriliyi bildirilir, işğalçı ölkənin qüvvələrinin zəbt olunmuş Azərbaycan ərazilərindən dərhal çıxarılması, atəşkəsin əldə edilməsi və münafişənin danışıqlar yolu ilə həll olunması tələb olunur. Bununla yanaşı, BMT Baş Assambleyası (BA) Azərbaycanda humanitar vəziyyətin ciddi şəkildə pisləşməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin sayının 1 milyonu keçməsi nəticəsində “Azərbaycanda olan qaçqın və məcburi köçkünlərə fəvqəladə beynəlxalq yardımın göstərilməsi haqqında” Qətnamə qəbul etmişdir.

1992-ci ilin noyabr ayından etibarən BMT sistemi içində fəaliyyət göstərən Azərbaycan BMT-yə daxil olan qurumlar ilə əməkdaşlıq əlaqələrini davam etdirərək müxtəlif layhələr həyata keçirir və müxtəlif səviyyələrdə işgüzar münasibətlər yaradır: Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fond (IFAD), Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (ILO), Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF), Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (IOM), Humanitar Məsələlər üzrə Əlaqələndirmə İdarəsi (OCHA), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət məsələləri üzrə Təşkilatı (UNESCO), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq

Fondu (UNICEF), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (UNDP), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (UNOHCHR), Dünya Bankı (WB), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu (UNFPA), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (UNHCR), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınları (UNWOMEN), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İctimai İnformasiya Departamenti (UNDPI) və Dünya Səhiyyə Təşkilatı (WHO).

Azərbaycanın beynəlxalq sistemə inteqrasiya olmasında bir digər qlobal təşkilat olan İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) ilə inkişaf etdirdiyi əlaqələr də mühüm yer tutur. 1991-ci ilin dekabr ayında "BMT-dən sonra ikinci böyük beynəlxalq təşkilat olan İKT-yə üzv seçilən Azərbaycan başda İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (İSEKO) və İKT-yə üzv dövlətlərin İqtisadi Əməkdaşlıq Daimi Komitəsi (İSEDAK) olmaq üzrə İKT-nin müxtəlif təşkilatları sıx əməkdaşlıq edir. İKT çərçivəsində əməkdaşlıq sahəsində Bakıda da bir neçə beynəlxalq tədbir keçirilmişdir" [8, s.92-95]. Məlum olduğu kimi, nüfuzlu siyasi, iqtisadi, mədəni və humanitar xarakterli beynəlxalq tədbirlərin Azərbaycanda keçirilməsi Azərbaycanın beynəlxalq inteqrasiya prosesində uğurla iştirak etməsindən xəbər verir. Belə ki, beynəlxalq tədbirlərin Azərbaycanda keçirilməsi dünyada tanındığını göstərir və daha çox tanınması və adından söz etdirməsinə də şərait yaradır.

Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet hədəflərindən birini regional bir təşkilat olan Avropa İttifaqı (Aİ) ilə siyasi, iqtisadi və humanitar sahələrdə tərəfdaşlığın inkişafı və gücləndirilməsi təşkil edir. Avropa məkanına daha sıx inteqrasiyanın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edən Azərbaycan Aİ ilə çoxşahəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmışdır. Aİ təcrübəsi böyük maraq kəsb edir və bu baxımdan Avropa standartlarının tətbiq edilməsi Azərbaycanın inkişafı istiqamətində bir çox məqsədlərə nail olmaq üçün əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın Aİ ilə münasibətləri TACİS, TRACECA və s. kimi müxtəlif proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. 1996-cı ildə Azərbaycan ilə Aİ arasında Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın hüquqi çərçivəsini təşkil edən Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) imzalanmışdır. 2004-cü ildə Aİ-nin şərq istiqamətində genişləndirilməsilə Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkəsi olaraq, "Genişləndirilmiş Avropa" təşəbbüsü çərçivəsində Aİ-nin "Yeni qonşuluq siyasəti" nə daxil edilmişdir. Bu isə ölkəmizin Aİ ilə əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirərək yeni keyfiyyət mərhələsinə qaldırması

üçün zəmin yaradır. Bundan əlavə, Azərbaycan Aİ ilə Şərq Tərəfdaşlığı (ŞT) çərçivəsində də əməkdaşlıq edir. Çoxtərəfli ölçüdə isə ŞT-nin "Demokratiya, yaxşı idarəçilik və sabitlik" adlı birinci platforması çərçivəsində Azərbaycan ekspertləri məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, korrupsiyaya qarşı mübarizə və digər tematik panellərdə fəal iştirak edir, həmçinin müxtəlif layihə və proqramlara qatılır.

Azərbaycan ilə Avropa qitəsinin insan hüquqlarını müdafiə edən aparıcı təşkilatı olan Avropa Şurası (AŞ) arasındakı əlaqələr 1992-ci ildə başlamışdır. 28 iyun 1996-cı il tarixdə Avropa Şurası Parlament Assambleyası (AŞPA) Bürosu Azərbaycana "xüsusi dəvət edilmiş qonaq" statusu vermiş, ardından isə 17 yanvar 2001-ci ildə tamhüquqlu üzv olması barədə qərar qəbul etmişdir. Azərbaycan üzv olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıqda öz milli qanunvericiliyinin yüksək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görür. Belə ki, Azərbaycan milli qanunvericiliklərin demokratikləşdirilməsinə köməklik göstərən AŞ-nin Venesiya Komissiyası ilə sıx əlaqələr qurmuş və AŞ çərçivəsində qəbul edilmiş onlarca beynəlxalq müqavilə imzalamışdır.

Avropa qitəsinin bütün ölkələrini əhatə edən yeganə təşkilatı - ATƏT-ə 1992-ci ildə üzv olan Azərbaycan eyni ildə əvvəlki adıyla Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Helsinki Yekun Aktına, 1993-cü ildə Paris Xartiyasına və 1999-cu ildə isə Avropa Təhlükəsizliyi Xartiyasına qoşulmuşdur. Regional təhlükəsizliyin təmin edilməsində, Avropanın təhlükəsizlik sistemə inteqrasiya olunmasında, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında, demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda Qərbin sınaqdan keçmiş qabaqcıl təcrübəsindən bəhrələnərək, onun səmərəli surətdə tətbiq olunmasında ATƏT ilə əməkdaşlıq edən Azərbaycan özünün strateji inkişaf yolunu bu təşkilat ilə əlaqələrini daha da dərinləşdirməklə davam etdirir [3, s.373-380].

Azərbaycanın Avro-Atlantika məkanında təhlükəsizliyinin başlıca elementlərindən olan NATO ilə münasibətlərini 1994-cü ildə "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramına qoşulmaqla Avro-Atlantika Tərəfdaşlıq Şurasında öz yerini tutmuşdur. O dövrdən etibarən Azərbaycanın alyansla əməkdaşlığı uğurla inkişaf etməkdədir. Planlaşdırma və analiz prosesi və Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı çərçivəsində fəaliyyət, eləcə də Azərbaycan hərbiçilərinin NATO-nun başçılığı ilə Kosovodakı sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakını buna bariz nümunə kimi göstərmək olar.

1993-cü ilin 24 sentyabr ayından etibarən Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) üzvü olan Azərbaycan bu təşkilat çərçivəsində öz müstəqilliyini möhkəmləndirmək və mehriban qonşuluq zonası yaratmaq məqsədi güdür. Azərbaycan MDB iştirakçı-dövlətləri ilə əməkdaşlığın ikitərəfli əsasda davam etdirilməsinə üstünlük verir və siyasi, iqtisadi və humanitar sahələrdə öz milli marağını kəsb edən məsələlər üzrə MDB-nin sahəvi əməkdaşlıq orqanlarından yalnız 30-da, digər orqanların isə 11-də iştirak edərək əməkdaşlığını davam etdirir.

1997-ci ildə MDB ölkələri olan Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna və Moldova tərəfindən yaradılan GUAM 1999-cu ildə Özbəkistanın daxil olması ilə isə GÖUAM-a çevrilmiş, trans-regional təşkilatdır. Azərbaycan bu təşkilat vasitəsilə həm özü, həm də digər iştirakçı dövlətlər üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə səylərin birləşdirilməsi məqsədi güdür. Bu, siyasi məsələlər, münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsində və separatizmlə mübarizədə qarşılıqlı fəaliyyət, sülhü təmin etmə sahəsində əməkdaşlıq, səmərəli və təhlükəsiz nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafında əməkdaşlıq, Avropa və trans-Atlantika qurumları ilə əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət, iqtisadi əməkdaşlıq kimi istiqamətləri əhatə edərək, üzv ölkələrin və bütövlükdə bölgənin tərəqqisinə öz töhfəsini verir.

Azərbaycan türkdilli dövlətlər arasında hərtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 3 oktyabr 2009-cu il tarixində Naxçıvanda keçirilmiş Zirvə görüşündə imzalanmış Naxçıvan Sazişinə əsasən yaradılan Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının (TDƏŞ) da üzvüdür. Dörd təsisçi ölkələrdən biri olan Azərbaycan yarandığı ilk tarixdən etibarən bu təşkilatla sıx əməkdaşlıq edir. Azərbaycan TDƏŞ-lə yanaşı bu qurumun əlaqəli orqan və təşkilatları olan Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSÖY), Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası (TÜRKPİA), Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Türk Biznes Şurası ilə də sıx əməkdaşlıq edir və üzv ölkələr arasında elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, beynəlxalq səviyyədə türk dünyasının ortaq dəyərlərinin tanınması və təşviq edilməsi sahəsində aktiv rol oynayır.

1992-ci ilin 25 iyun tarixindən etibarən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (QDİƏT) təsisçi üzvü olan Azərbaycan bu çərçivədə bir sıra prioritet sahələr, o cümlədən ticarət, gömrük, nəqliyyat, enerji, ətraf mühit, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, elm və texnologiyalar və sair

sahələr üzrə qarşılıqlı maraqlar əsasında əməkdaşlığını inkişaf etdirir.

Azərbaycan ərəb dövlətlərinin beynəlxalq təşkilatı olan Ərəb Dövlətləri Liqası (ƏDL) ilə də səmərəli fəaliyyətlərini davam etdirməkdədir. 13 may 2014-cü il tarixində imzalanan “ƏDL – Orta Asiya və Azərbaycan Respublikası arasında Əməkdaşlıq Memorandumu” çərçivəsində Ərəb Dövlətləri, Orta Asiya və Azərbaycan arasında siyasi, iqtisadi, ticari, maliyyə, texniki, sosial və digər sahələrdə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və bu istiqamətdə müvafiq əməkdaşlıq mexanizmlərinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, “Azərbaycan xarici aləmlə əlaqələrini milli maraqlara müvafiq olaraq intensivləşdirmiş, dünya siyasətinə təsir gücü olan böyük dövlətlərə, beynəlxalq və regional qurumlarla partnyorluq münasibətləri yaratmış, ölkənin xarici alyanslarda, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarında iştirakını təmin etmişdir. Son illərdə beynəlxalq qlobal proseslərdə beynəlxalq terrorizmə, narkoticarətə qarşı mübarizədə, transmilli enerji layihələrində, dünya siyasətinin demokratik transformasiyasında, regional inteqrasiya və s. fəal iştirakı onun beynəlxalq aləmdəki rolunu və təsir gücünü keyli yüksəltmişdir” [3, s.209-211].

Nəticə

Qloballaşma prosesi ilə birlikdə beynəlxalq sistemin transformasiyası yeni və fərqli siyasətlərin tətbiq edilməsi ehtiyacını yaratdı. Dünyanın amerikalı tənqidçi Marshall McLuhan “qlobal kənd” anlayışı ilə “qlobal kənd” halını almasıyla bir tərəfdən qlobal problemlərlə başa çıxmaq, digər tərəfdən də siyasi, iqtisadi, ictimai, elmi-texniki kimi müxtəlif sahələrdə birgə hərəkət etmə zəruriyyəti yeni axtarışlar ortaya çıxardı. Qloballaşma nəticəsində sadalanan bu səbəblərdən ötrü ölkələrin bir-birlərindən asılı vəziyyətə düşmələri daxili və xarici siyasətini yenidən nəzərdən keçirmək və reformlar tətbiq etmək, bu dinamik prosesdə öz mövqelərini yenidən müəyyənləşdirmək və strategiyalarını müvafiq olaraq yenidən təyin etmək məcburiyyəti ilə üzləşmələrinə səbəb oldu. Bu isə ölkələrin bir-biriləri ilə müxtəlif sahələrdə inteqrasiya adı altında birgə hərəkət etməsi ilə nəticələndi.

Qlobal, regional və subregional formalarda müxtəlif inteqrasiyaların böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dövrdə Azərbaycan beynəlxalq proseslərə uyğun olaraq özünəməxsus inteqrasiya strategiyasını tətbiq edərək tərəfdaşlarla müxtəlif sahələrdə münasibət qurmağa davam edir. Avropa, Asiya, Şərqi

və Qərb vektorları üzrə inteqrasiya siyasəti aparan Azərbaycan regional və qlobal səviyyədə fəaliyyəti, o cümlədən beynəlxalq arenada əməkdaşlığı genişləndirərək və dərinləşdirərək müstəqil dövlət kimi bir sıra beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən BMT, ATƏT, AŞ, İKT, MDB və çoxlu sayda digər təşkilatlara üzv olmuşdur. Azərbaycan eyni zamanda nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla, iqtisadi birliklərlə əməkdaşlığını genişləndirmək üçün qanunvericiliyin, standartların beynəlxalq tələblərə cavab verməsi üçün islahatları təcridən artıran siyasət aparır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *İncekara A., Savrul M. Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. Yıl 2011. Cilt 61. Sayı 2. s.3-22.*
2. *Arı T. Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul. Alfa Yayıncılık. 2002. 615 s.*
3. *Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı. "Azərbaycan" nəşriyyatı. 2005. 631 s.*
4. *Pelkmans J. European Integration: Methods and Economic Analysis. Pearson Education Ltd. New York 2001. s. 1-17.*
5. *Цыганков П.А. Теория международных отношений. Учебник. 2-е изд., испр. и доп. М.: Гардарики. 557 стр.*
6. *Babaoğlu H. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya sistemində yeri və rolu. Bakı. Ayrara-3. 2009. 328 s.*
7. *Aslanova R. İnteqrasiya və biz. Azərbaycan. 2009. 13 fevral. s.9. http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/azerbaycan_fevral2009/69130.htm.*
8. *Musa İ.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: III hissə: Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. 2011. 776 s.*

XÜLASƏ

Sovet İttifaqının dağılması ilə "Soyuq müharibə" dövrünün durğunluğu dinamik bir struktura yol açdı. Qloballaşma prosesinin də sürətləndirdiyi bu transformasiya yeni təhlükələr və risklər ilə yanaşı, yeni fürsətlər də yaratdı. Bu proses nəticəsində dövlətlər öz milli mənafehləri istiqamətində müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlıq ilə müşayiət olunan siyasi, iqtisadi və sosial inteqrasiya üçün səy göstərməyə başladılar.

Açar sözlər: *Azərbaycan, inteqrasiya, iqtisadiyyat, təhlükəsizlik.*

PhD student, Alizade Ilaha Arif gizi
Baku State University
e-mail: ibrahimova.ilaha@gmail.com

INFLUENCE OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESS TO AZERBAIJAN

SUMMARY

With the collapse of the Soviet Union, the stagnation of the Cold War era led to a dynamic structure. This transformation, which was also accelerated by the process of globalization, along with new opportunities and threats also created new risks. As a result of this process, the states, in order to achieve their national interests, began to strive for political, economic and social integration, which is accompanied by cooperation with various international and regional organizations.

Keywords: *integration, economics, security, Azerbaijan.*

Аспирант Ализаде Илаха Ариф гызы
Бакинский государственный университет,
эл. почта: ibrahimova.ilaha@gmail.com
ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО
ИНТЕГРАЦИОННОГО ПРОЦЕССА НА
АЗЕРБАЙДЖАН

РЕЗЮМЕ

С распадом Советского Союза застой эпохи холодной войны уступила свое место динамичной структуре. Эта трансформация, которая также была ускорена процессом глобализации, наряду с новыми возможностями и угрозами создала также новые риски. В результате данного процесса государства в целях своих национальных интересов начали стремиться к политической, экономической и социальной интеграции, который сопровождается сотрудничеством с различными международными и региональными организациями.

Ключевые слова: *интеграция, экономика, безопасность, Азербайджан.*